

ЗДАБЫТКІ БЕЛАРУСКАГА ПРЫГОЖАГА ПІСЬМЕНСТВА XIX СТ. У АЦЭНКАХ Т. І. ШАМЯКІНАЙ

І. М. Запрудскі

*Кандыдат філалагічных навук дацэнт,
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр-т Незалежнасці, 4,
220030, г. Мінск, Рэспубліка Беларусь, zaprudzki@gmail.com*

У артыкуле рэтраспектыўна аналізуецца творчасць Т. І. Шамякінай пераважна ў аспекце міфалагічна-фальклорнай асновы літаратуры і ў творах даследчыцы, прысвечаных беларускай літаратуры XIX ст. Разважанні аўтара перамяжаюцца яго ўласнымі мемаратамі.

Ключавыя словы: Т. І. Шамякіна; беларуская літаратура; беларускі селянін; XIX стагоддзе; стыль.

Заяўленая мною тэма была сфармулявана інтуітыўна. Я сыходзіў з таго, што кожны сур'ёзны літаратуразнаўца так ці інакш мае свой адказ на тэарэтычныя пытанні «Што такое літаратура і як яе вивучаць?» Наша прыгожае пісьменства развівалася ў вельмі спецыфічных умовах, у тым ліку ў XIX стагоддзі, таму, незалежна ад прадмета даследавання, для спазнання нацыянальнай экзістэнцыі вучоны не можа абмінуць, не асэнсаваць (найперш для сябе) перыяд станаўлення новай беларускай літаратуры.

«XIX стагоддзе мела за цэнтральнага свайго літаратурнага героя беларускага селяніна, а творцам беларускага мастацкага слова быў у ім шляхціц, выхаваны пераважна на ўлонні польскай культуры, ды шляхетнасцю сэрца свайго ўважлівы і да простага чалавека, тутэйшага селяніна. <...> І, такім чынам, беларускае Адраджэнне XIX стагоддзя ўжо дастаткова высветліла і другую сваю характаралагічную рысу – пакутніцкую пад знакам трагічнага наканавання» [1, с. 211], – пісаў Алег Лойка ў артыкуле «У параметрах канцэптуальнага пераасэнсавання», які ўвайшоў у кнігу даследчыка «Галгофа: (Кніга лёсаў)» (2001).

Таццяна Іванаўна Шамякіна ўваходзіла ў навуку ў перыяд, калі заснаваная на ідэі класавасці эстэтыкі марксісцка-ленінская метадалогія працягвала пазбаўляцца ад аляпаватасцей вульгарнага сацыялагізму. Паступова (і не без праблем) у савецкім літаратуразнаўстве наперад выйшла катэгорыя стылю. Менавіта індыўідуальны стыль Міхася Стральцова, Івана Пташнікава, Івана Чыгрынава і іншых прэзаікаў быў у цэнтры ўвагі «літаратурна-крытычных нататак» (падкр. намі, па-руску «литературно-критические заметки». – І. З.), што склалі кнігу «На лініі перасячэння» (1981) Таццяны Шамякінай. Выдавецтва «Мастацкая літаратура» выдала кнігу тыражом 4 000 экзэмпляраў, а ў анатацыі адзначалася, што аўтар – «малады крытык» (ёй толькі споўнілася 33 гады. – І. З.), а «кніга цікавая і для спецыялістаў, і для аматараў літаратуры» [2, с. 144].

Т. Шамякіна падкрэслівала: «Беларуская літаратура была заўсёды цесна звязана з вясковым жыццём, можа, менавіта таму пра “вясковую плынь” наша крытыка не гаварыла і не вылучала яе асобна. Яна бачылася заканамерным працягам нашай нацыянальнай эстэтычнай традыцыі. Заўсёды неслі моцны сацыяльны зарад нашы творы на вясковую тэму, строга рэалістычныя, з густой бытавой асновай, з імкненнем да эпічнасці, аднак пры гэтым не пазбаўленыя лірычнага пафасу і драматычнай вастрыні канфліктаў» [2, с. 35]. Спецыяльна звяртаю ўвагу на тое, што ў працытаваным тэксе галоўнае – гэта «наша нацыянальная эстэтычная традыцыя», і толькі потым ідзе пералік аднародных членаў – «сацыяльны зарад», рэалістычнасць, бытавізм, эпічнасць, лірычны пафас, драматызм канфліктаў. Маладая жанчына-крытык не прапанавала ліслівых кампліментарных тэкстаў. Аднак, не робячы безапеляцыйных вывадаў, яна не закрывала вочы на яўныя недахопы (залішнія расквечванне стылю, празмерна падрабязную дэталізацыю і інш.): «Стыль І. Пташнікава цяжкаважны, складаны, але складанасць такога тыпу ідзе, відаць, ад таго, што вёску – галоўны аб’ект мастацкага даследавання, – пісьменнік і ўспрымае складана: любіць і крытыкуе, захапляецца і нешта адмаўляе. <...> Пташнікаў імкнецца паказаць нацыянальны беларускі характар (падкр. намі. – І. З.) у розных яго праяўленнях, пад уплывам самых разнастайных, часам жорсткіх, абставін» [2, с. 35–36]. Так мог напісаць толькі прадстаўнік пакалення, не траўміраванага паўсюдным вышукваннем прывідаў буржуазнага нацыяналізму. Менавіта гэта і трывалыя тылы давалі магчымасць спакойна, без страху, гаварыць пра беларускую спецыфіку, абумоўленую нацыянальна-культурнай свядомасцю.

Першая кніга юбіляра, якая засведчыла крытычнасць позірку даследчыка на мастацкія артэфакты, крэатыўнасць і несервілізм яго пазіцыі, стала асноўным аргументам для выбару мною спецсемінара. У студэнцкія гады ў цэнтры маіх навуковых зацікаўленняў была тэма «Чалавек і прырода ў прозе Віктара Казько». Аднак на пятым выпускным курсе, не без ініцыятывы і ўдзелу Таццяны Іванаўны, аб’ект штудый прыныпова змяніўся. Ім стала асоба і чыннасць Адама Кіркора і асаблівасці літаратурнага працэсу ў XIX ст. Так сталася, што нашы шляхі разышліся.

У 2001 г. пабачыла свет вядомая, адрасаваная навуковым работнікам, студэнтам і аспірантам, манаграфія Т. Шамякінай «Беларуская класічная літаратура і міфалогія», пераважна прысвечаная аналізу міфапаэтыкі твораў айчынных аўтараў. Выдавецкія рэаліі ў постсавецкім грамадстве змяніліся і тыраж склаў 100 экзэмпляраў. Манаграфія змяшчала асобныя параграфы: «Міфалагічныя элементы ў творчасці беларуска-польскіх рамантыкаў» і «Элементы міфалагізму ў беларускай літаратуры XIX ст.» Зразумела, яны былі прысвечаны аналізу твораў літаратуры першай паловы і другой паловы XIX ст. адпаведна. Падводзячы вынікі аналізу першай з названых структурных частак, даследчыца абгрунтавана

канстатавала: «Вось так беларуска-польскія пісьменнікі-рамантыкі шырока выкарыстоўвалі народную беларускую міфалогію, значна ўзбагаціўшы скарбонку тэм, матываў і вобразаў» [3, с. 52].

У другой структурнай частцы гаворка ішла пра травесцыйныя паэмы «Энеіда навыварат» і «Тарас на Парнасе», творы В. Дуніна-Марцінкевіча і Ф. Багушэвіча. Падагульняючы, Т. Шамякіна зрабіла шэраг слухных і дастаткова абгрунтаваных вывадаў пра прасякнутасць тагачаснай літаратуры міфалагічна-фальклорнай стыхіяй, з якой літаратура чэрпала поўнай жменнай, пра злучэнне сакральнасці і філасафізму з арнаменталізмам, пра ўзбагачэнне прыгожага пісьменства фальклорнымі матывамі і вобразамі, што стала *«галоўным дасягненнем прыгожага пісьменства XIX стагоддзя»* [3, с. 54].

Аднак ёсць адзін істотны момант, які прымушае крытычна паставіцца да піетэту адносна выкарыстання вуснай народнай творчасці ў той перыяд. Даследчыца адзначае: «Пры гэтым міфалагічная семантыка трапляла ў прыгожае пісьменства іменна праз фальклорныя жанры, але без глыбокага асэнсавання аўтарамі. Увогуле ў XIX ст. даволі распаўсюджаным было вузкапрагматычнае стаўленне да фальклору: пісьменнікам здавалася, што праз яго яны “апускаюцца” да селяніна, якому будучь больш зразумелымі» [3, с. 54]. Па сутнасці, тая ж думка была паўторана ў адрасаваным школьнікам навукова-папулярным выданні «Міфалогія і беларуская літаратура: нарысы і эсэ» [4, с. 319].

У сувязі з гэтым запярэчу: тады проста не магло быць інакш. На пэўным этапе развіцця пісьменства мастацкія творы выконвалі функцыі, набліжаныя да фальклорных і этнаграфічных запісаў, пэўны час у літаратуры дзейнічаў прыём «жывой этнаграфіі» (творчасць В. Дуніна-Марцінкевіча). Канешне, літаратурны працэс павінен даследавацца як адзін з аспектаў гісторыка-культурнага працэсу, аднак нельга пакідаць па-за ўвагай праблемы канкрэтна-гістарычнага кантэксту, які ў значнай ступені абумовіў асноўныя заканамернасці літаратурнага развіцця нашай нацыянальнай літаратуры. Гэта абавязкова трэба ўлічваць, калі ідзе гаворка, звязаная з праблемай мастацкасці літаратурных твораў, абумоўленай вузкім прагматызмам. Шкалу аднак і эстэтычных крытэрыяў, якія прад'яўляюцца да твораў класічнай літаратуры нашаніўскага перыяду, метадалагічна няслушна выкарыстоўваць пры асвятленні і аналізе артэфактаў перыяду перадкласічнага.

Трэба прызнаць, што ў многім стыль пісьменнікаў XIX ст. у сваіх некаторых істотных асаблівасцях быў наперад навязаны тагачасным аўтарам фальклорнымі ўзорамі. Аднак крытыкаваць іх з вышыні сённяшняга дня за неглыбокае асэнсаванне і вузкапрагматычнае стаўленне да фальклорных крыніц падаецца метадалагічна небеззаганым.

Звярну ўвагу яшчэ на адну, амаль не закрананую ў нашай літаратуразнаўчай літаратуры праблему, звязаную з надзяленнем асобных

аўтараў і герояў іх твораў кампліментарнымі характарыстыкамі. Так, пішучы пра селяніна, Т. Шамякіна сцвярджае: «Яго патрэбы вялікія, але яны задавальняюцца знешне малымі сродкамі. Акрамя таго, жыццё на зямлі вядзе да самапазнання, да ўсведамлення свайго жыццёвага прызначэння. Таму селянін, на самай справе, заўсёды філосаф, што і дэманструе менавіта беларуская літаратура, даўшы выдатныя прыклады высокаінтэлектуальных прадстаўнікоў народа, пачынаючы ад Тараса, які на Парнасе, коласаўскіх дзеда Талаша, Міхала і Антося і інш.» [5, с. 9]. Абсалютна зразумела, чым выклікаецца такая апалагетыка нашага сялянства, аднак пры гэтым тэкст паэмы «Тарас на Парнасе» не дае падстаў называць яго героя высокаінтэлектуальнай асобай. Пры пэўным абстрагаванні такая пафасная ацэнка можа быць дастасавана хіба што да аўтара паэмы, але ніяк не яе галоўнага героя. Бо гэтаму пярэчаць агульная культурная ментальнасць эпохі, калі ўзнік твор, нашы веды пра тагачасную мастацка-літаратурную свядомасць, якая адлюстравалася ў спецыфічнай карціне свету. Не буду падмацоўваць слухнасць сваіх вывадаў, бо яны маюць палемічны характар.

Такім чынам, светапоглядныя і даследчыя прынцыпы Таццяны Шамякінай сфарміраваліся ў перыяд абнаўлення літаратуры і беларускага літаратуразнаўства. Разгортванне літаратурнага працэсу мінулага пераважна асвятляецца ёю праз аналіз мастацкіх твораў без уліку гісторыка-культурнага кантэксту эпохі, што прыводзіць да кампліментарных ацэнак. У даследаваннях Т. Шамякінай даказана, што фальклорны стыль у творчасці беларускіх пісьменнікаў XIX ст. можна лічыць самым аўтарытэтным.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Лойка А. Галгофа: (Кніга лёсаў) / А. Лойка. Слонім: Слонім. друк., 2001. 288 с.
2. Шамякіна Т. На лініі перасячэння: Літ.-крытыч. нататкі / Т. Шамякіна. Мн.: Маст. літ., 1981. 143 с.
3. Шамякіна Т. І. Беларуская класічная літаратура і міфалогія / Т. І. Шамякіна. Мінск: БДУ, 2001. 184 с.
4. Шамякіна Т. І. Міфалогія і беларуская літаратура: нарысы і эсэ: для ст. шк. узросту / Т. Шамякіна; пасляслоўе І. Чароты. Мінск: Мастацкая літаратура, 2008. 391 с.
5. Шамякіна Т. І. Філасофскія і анталогічныя асновы беларускай літаратуры / Т. І. Шамякіна // Мова – Літаратура – Культура: матэрыялы VIII Міжнароднай навук. канф., Мінск, 15–16 вер. 2016 г. у 2 ч. Ч.1 / Беларус. дзярж. ун-т. Мінск: РІВШ, 2016. С. 6–12.